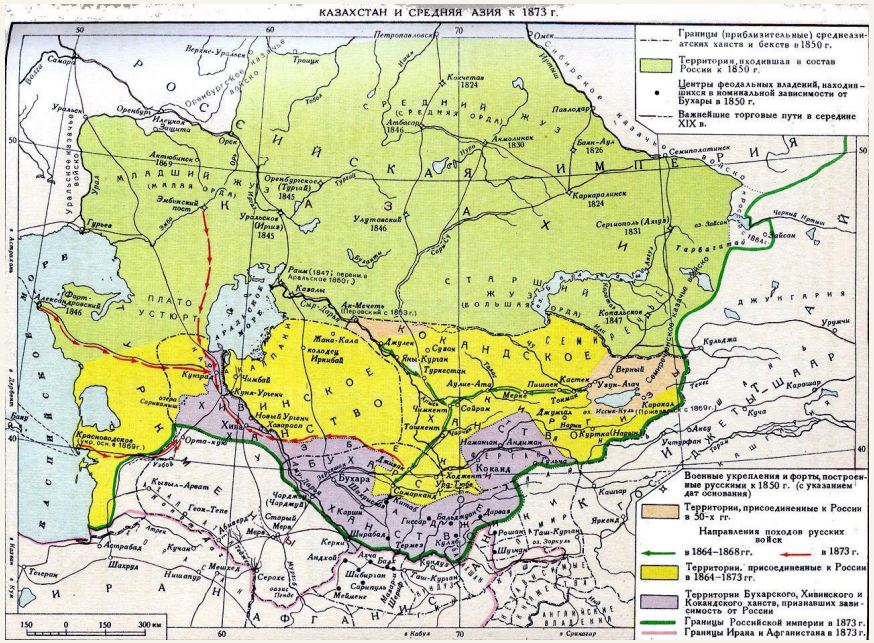
8 ДӘРІС

Жаңа заман дәуіріндегі Қазақстан

Зерттеудің жаңа әдіснамалық трендтері

Отарлау саясаты • тарихнама • зерттеу әдіснамасы • ұлт-азаттық қозғалыстар

Дәрістің мақсаты мен логикасы

Мақсат

Ресейдің қазақ жерлерін отарлау саясатына қатысты Қазақстан тарихын зерттеудің ғылыми-теориялық негіздері мен қазіргі әдіснамалық бағыттарын талдау.

4 өзек

1. Зерттелу кезеңдері
2. Дәстүрлі және заманауи әдіснама
3. Зерттеу объектісі мен ерекшелігі
4. Қазіргі тарихнама және ғылыми дискурс

Кілт сөздер

Тарихнама
Отандық тарих
Әлеуметтік-саяси жағдай
Отарлау
Ұлт-азаттық қозғалыс

XVIII ғасырдағы саяси жағдай: жаңа кезең

1735–1740

Орта жүздің Ресеймен саяси байланысының күшеюі

• 1735 ж. Күшік хан мен Барақ сұлтан Ресей елшілігін жіберуді өтінді.

• 1740 ж. Әбілмәмбет хан Орынборда Ресейге қосылу жөнінде ант берді.

• Кіші және Орта жүздегі саяси тұрақсыздық Ресей ықпалының өсуіне жағдай жасады.

Ресейдің стратегиялық мүдделері

• Шығыс шекара қауіпсіздігі
• Айырбас сауданы кеңейту
• Қазақ даласын Шығыс елдерімен саудадағы дәнекер ретінде пайдалану
• Саяси ықпалды күшейту

Отарлау саясатының құралдары

Сауда

Экономикалық тәуелділікті күшейту

Бекініс

Жайық, Ертіс бойындағы әскери шептер

Қоныстандыру

Шекаралық аймақтарға халық көшіру

Басқару

Ішкі қайшылықтарды саяси мақсатта пайдалану

Негізгі тенденция: әскери, әкімшілік және экономикалық тетіктердің қатар жүруі.

Бекіністер шебі және кеңістікті бақылау

Жайық

әскери-басқару тірегі

Орынбор

әскери-басқару тірегі

Ор

әскери-басқару тірегі

Ертіс

әскери-басқару тірегі

Бұқтырма

әскери-басқару тірегі

Өскемен

әскери-басқару тірегі

Бекіністер жүйесі → шекараны бақылау → көш жолдарын шектеу → отарлық ықпалдың тереңдеуі

Абылайдан кейінгі саяси әлсіреу

Нәтиже

Хандық биліктің саяси салмағы әлсіреп, Ресей әкімшілік реформасына жол ашылды.

Тарихнамалық мәселе

Ішкі саяси факторлар мен сыртқы отарлық қысымның арақатынасын талдау қажет.

1822 жылғы «Сібір қазақтары туралы жарғы»

1822 — Дәстүрлі мемлекеттілікті қайта құрудың бетбұрысы

Саяси

Хан атағы жойылды; басқарудың жаңа нысаны енгізілді.

Әкімшілік

Сыртқы округтер құрылып, жаңа басқару жүйесі орнықты.

Әлеуметтік-экономикалық

Міндеткерлік пен салықтардың жаңа санаттары енгізілді.

Алғашқы сыртқы округ: Қарқаралы — 1824 ж. 8 сәуір.

1824 жылғы Кіші жүздегі өзгерістер

Реформаның бағыты

• Шерғазы хан Орынборға шақырылды.
• Кіші жүздегі хандық билік жойылды.
• Басқарудың жаңа әкімшілік тетіктері енгізіле бастады.
• Бөкей хандығы 1845 жылға дейін сақталды.

Тарихи салдары

Орта және Кіші жүздегі дәстүрлі хандық мемлекеттіліктің жойылуы ішкі саяси қайшылықтармен қатар патша үкіметінің әскери-әкімшілік әрекеттерімен байланысты болды.

Ұлт-азаттық қозғалыстар: бірінші кезең

Отарлық қысымның күшеюі

- Жер мен жайылым мәселесінің шиеленісуі
- Салықтық және әкімшілік қысым
- Хандық биліктің өзгеруі
- Ресей әскери шептері мен қоныстандыру саясаты

Сырым Датұлы

1783–1797

Исатай–Махамбет

1836–1838

Қозғаушы күштер әртүрлі болғанымен, екі қозғалыста да отарлық-әкімшілік қысым маңызды фактор болды.

Сырым Датұлы қозғалысы

Себептері

Жайық бойындағы жайылым мәселесі, патша әкімшілігінің қысымы, хандық билік пен старшындар арасындағы қайшылықтар.

Ерекшелігі

Сырым 1786 жылы хандық биліктің орнына «халық кеңесін» енгізуді ұсынды. Бұл басқарудың жаңа формасын іздеу талпынысы ретінде берілген.

Тарихи маңызы

Қозғалыс отаршылдық қысымға және ішкі саяси дағдарысқа қарсы күрестің маңызды кезеңіне айналды.

Исатай–Махамбет қозғалысы

Бөкей Ордасындағы әлеуметтік және отарлық қысым

Алғышарт

1837 ж. түтін салығы және хандық әкімшіліктің жерді бөлу саясаты халық наразылығын күшейтті.

Бұрылыс

Қозғалыс ханға ғана емес, оны қолдаған Орынбор әкімшілігіне қарсы бағыт алды.

Тас-Төбе

1837 ж. 15 қарашадағы шайқаста қозғалыс жеңіліс тапты.

Кейін Исатай мен Махамбет Кіші жүзге өтіп, күресті жалғастырды.

Кенесары Қасымұлы қозғалысы

Үш жүзді қамтыған ең ірі қозғалыстардың бірі

Саяси мақсат

Қазақ жеріндегі саяси дербестікті сақтау және отарлық қысымға қарсы тұру.

Қамту ауқымы

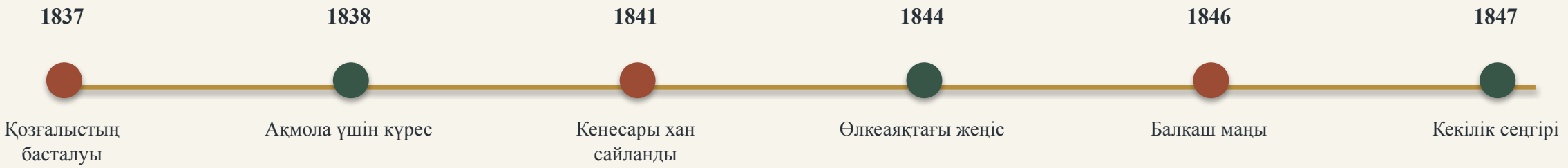
1837–1838 жж. біртұтас қозғалысқа бірігу; 1841 ж. Кенесары хан сайланды.

Қарулы күрес

Патша әскерлерімен, сондай-ақ Қоқан және қырғыз бағытындағы қақтығыстар.

Кенесары қозғалысының ерекшелігі — айқын саяси сипаты мен кең ауқымдылығы.

Кенесары қозғалысының негізгі кезеңдері

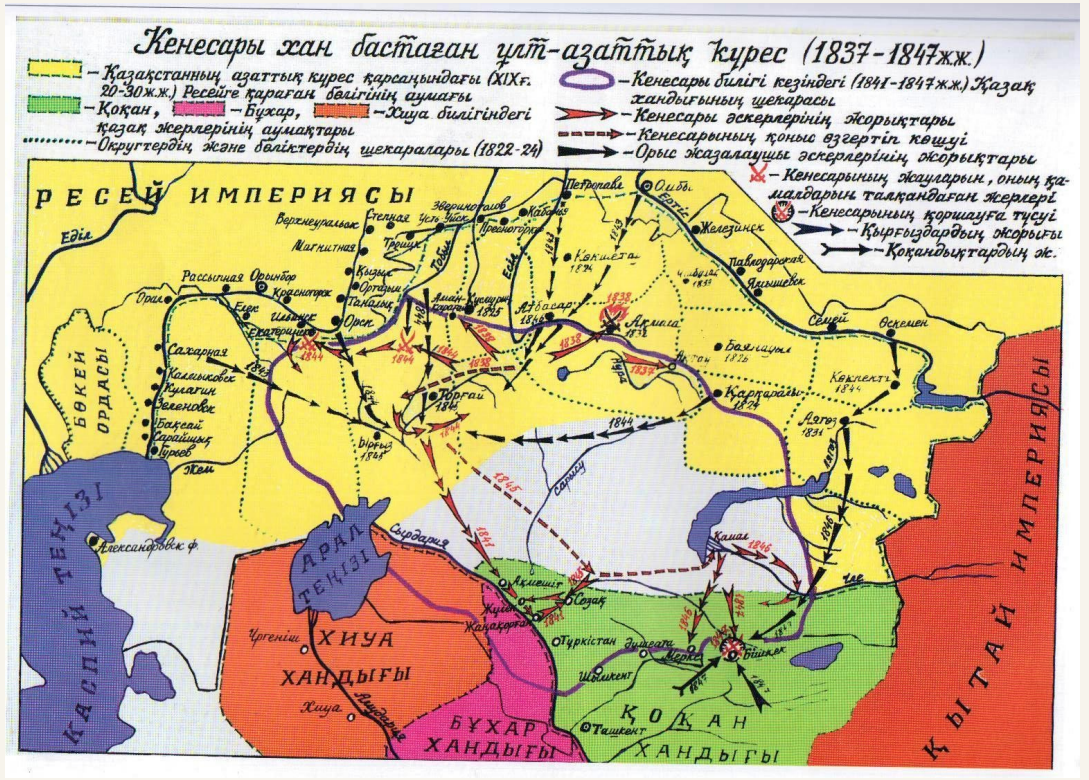

Зерттеу үшін маңызды

Қозғалысты тек әскери қақтығыс ретінде емес, мемлекеттілік, жер, дипломатия және отарлық басқару мәселелерімен байланыста қарастыру.

Кенесары қозғалысының жеңілу себептері

1. Үш жүздің толық саяси бірікпеуі
2. Рулық жіктелу және кейбір басшылардың дербес ұстанымы
3. Ресейдің әскери ресурстарының басымдығы
4. Қоқан және Бұхар бағыттарындағы күрделі жағдай
5. Қазақ және қырғыз ауылдарының бір бөлігінің наразылығы

Зерттеудің жаңа әдіснамалық трендтері

Дәстүрлі тәсіл

• Саяси оқиғаларды сипаттау
• Хандар мен көтеріліс басшыларын орталыққа қою
• Хронологияға сүйену

Заманауи тәсіл

• Әлеуметтік тарих
• Кеңістік және шекара зерттеулері
• Империя және отарлау теориялары
• Күнделікті өмір тарихы

Дерекпен жұмыс

• Отандық және шетелдік тарихнама
• Архивтік құжаттарды салыстыру
• Әртүрлі тараптардың нарративтерін қатар қарастыру

Зерттеу объектісі: нені және қалай түсіндіреміз?

Билік

хандық • әкімшілік

Қоғам

ру • әлеуметтік топ

Жаңа заман Қазақстаны

Кеңістік

жер • шекара • көші-қон

Дерек

архив • хат • тарихнама

Негізгі ұстаным: бір ғана себепке емес, өзара байланысқан факторлар жүйесіне қарау.

Қазіргі тарихнама және ғылыми дискурс

- Отарлау тарихын жаңа теориялық ұғымдармен қайта қарастыру
- Отандық және шетелдік зерттеулерді салыстыра талдау
- Қазақ қоғамының ішкі динамикасын сыртқы саясатпен бірге зерттеу
- Империялық басқару мен жергілікті қоғамның өзара әрекетін талдау
- Ұлт-азаттық қозғалыстардың әлеуметтік құрамын кеңейтіп қарастыру

Ғылыми дискурс

«Отарлау» ұғымын тек әскери жаулап алу емес, әкімшілік, экономикалық, демографиялық және кеңістіктік өзгерістер кешені ретінде қарастыру.

Қорытынды

1. XVIII–XIX ғасырлардағы Қазақстан тарихын түсіндіруде саяси және әлеуметтік факторларды бірге қарастыру қажет.
2. Ресей империясының саясаты әскери бекіністер, әкімшілік реформалар, қоныстандыру және экономикалық тетіктер арқылы іске асты.
3. 1822 және 1824 жылғы реформалар дәстүрлі хандық басқаруды әлсіретіп, жаңа әкімшілік жүйеге жол ашты.
4. Сырым Датұлы, Исатай–Махамбет және Кенесары қозғалыстары отарлық қысымға қарсы күрестің әр кезеңін көрсетті.
5. Қазіргі әдіснама деректерді салыстыруға, көп дауысты тарихнамаға және отарлық тәжірибені кешенді талдауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

Негізгі әдебиеттер

1. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5-ти томах. Т.3. – Алматы: Алматы кітап, 2010.
2. Абусеитова М.Х. Казахстан и Центральная Азия в XV-XVII веках: история, политика, дипломатия. – Алматы: Дайк-Пресс, 1998.
3. Қазақстан тарихы (Қазақ Елі). 3-кітап. Қазақстан тоталитарлық және отаршылдық жүйеде. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
4. История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. В 10 томах. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
5. Campbell I.W. Knowledge and the Ends of Empire, Kazak Intermediaries and Russian Rule on the Steppe. 1731-1917. – Cornell University Press, 2017.

Қосымша әдебиеттер

6. Қасымбаев Ж.К. Кенесары хан. – Алматы: Ана тілі, 2002.
7. Мартин В. Закон и обычай в степи: Казахи Среднего жуза и российский колониализм в XIX в. – Алматы: КазАТиСО, 2012.
8. Хафизова К.Ш. Степные властители и их дипломатия в XVIII-XIX веках. – Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2019.
9. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675–1821 годов. Т. 1, 2. – Алматы: АБДИ Компани, 2014.
10. Сартори П., Шаблей П. Эксперименты империи: адат, шариат и производство знаний в Казахской степи. – М.: Новое литературное обозрение, 2019.

НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА

РАҚМЕТ!

Сұрақтар мен пікірлер